

Ηλίας ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ, Τοπικό κράτος και τοπικότητα.
Στα ίχνη δύο συζητήσεων. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 2002, σελ. 214.

Θανάσης ΓΚΙΟΥΡΑΣ

Η ρήση ότι η εξέλιξη της ελληνικής κοινωνικής επιστήμης (με την ευρύτερη έννοια) – πέραν του ότι καθ' όλη τη διάρκεια του 20ού αιώνα υφίσταται και εκφράζει τα βαρύτερα πλήγματα των πολιτικών και πολιτειακών μεταβολών – βρίσκεται σήμερα μόλις στο εφηβικό της στάδιο και πρέπει να αγωνιστεί για το αυτονόητο (φερ' ειπείν, για την εμπειρική και θεωρητική της θεμελίωση), είναι τόσο γνωστή, ώστε τείνει να λάβει διαστάσεις κανόνα και 'τελετουργικού' προσομίμου σε διάφορες εργασίες. Εντούτοις, η αλήθεια μιας δυσπραγίας ελέγχεται στα όριά της: εκεί δηλαδή που παράγεται επιτυχώς έργο, παρ' όλη τη γενικευμένη και οιονεί ναμιμοποιητική παραδοχή της δυστοκίας και της

επιφανειακής μίμησης άσχετων προτύπων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε ένα έργο που με νηφαλιότητα αναλαμβάνει να παραθέσει το επιχειρημά του, εκπληρώνοντας όχι μόνον την 'απλή' και πρωταρχική ενημερωτική του αποστολή προς τον αναγνώστη, αλλά προμηθεύοντάς τον, χωρίς τυμπανοκρουσίες, με αρκετές προοπτικές κριτικής ενασχόλησης τόσο με το υπό πραγμάτευση αντικείμενο, όσο και – πράγμα ιδιαίτερα ευπρόσδεκτο – με θεματικές που βρίσκονται εκτός του ρητού πεδίου του.

Το βιβλίο του Ηλία Γεωργαντά δημοσιεύεται στη σειρά *Επιστημονική Βιβλιοθήκη του Ίδρυματος Σάκη Καράγιωργα*, η οποία, ξεκινώντας από το 1993, αριθμεί

δώδεκα τίτλους. Η δραστηριότητα του Ιδρύματος, τόσο σε εκδοτικό όσο και σε συνεδριακό επίπεδο, αποτελεί ένα από τα πάγια σημεία αναφοράς *επιστημονικής παραγωγής* στην Ελλάδα. Έτσι, το *Τοπικό κράτος και τοπικότητα* δεν αποτελεί μόνον μια, περιορισμένη λόγω αντικείμενου, καινοτομία, αλλά παράλληλα και τη συνέχεια μιας ευπρόσδεκτης παράδοσης.

Το βιβλίο του Ηλία Γεωργαντά χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις του «τοπικού κράτους» στο πλαίσιο της αγγλικής συζήτησης κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980. Αναλύονται συστηματικά οι προσεγγίσεις της Cockburn, των Dear και Clark, Cawson και Saunders, όπως και των O'Connor και Offe. Η προσέγγιση της Cynthia Cockburn, η οποία και 'εγκαινιάζει' τη συζήτηση το 1977, επισημαίνει τη λειτουργική συγγένεια του τοπικού με το κεντρικό κράτος, θεωρώντας έτσι «το τοπικό κράτος ως έναν αντιπρόσωπο του κεντρικού κράτους σε τοπικό επίπεδο, επιφορτισμένο με την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης, και ουσιαστικά ως λειτουργικό προαπαιτούμενο του κράτους ευημερίας» (σελ. 39). Έτσι, η προσέγγιση της Cockburn, εάν ωθηθεί στις συνέπειές της, καταλήγει σε ουσιώδη άρνηση ή τουλάχιστον θεμελιώδη σχετικοποίηση του τοπικού κράτους καθαυτού. Ως 'απάντησή' στην προσέγγιση της Cockburn διατυπώνεται η θέση των Dear και Clark, οι οποίοι αναγνωρίζουν περισσότερη ιδιαιτερότητα στο τοπικό κράτος. Για τους Dear και Clark το τοπικό κράτος επεξεργάζεται στρατηγικές αποφυγής κρίσεων και επιβολής ιδεολογικής ηγεμονίας. Εντούτοις, και οι δύο προσεγγίσεις αποτυγχάνουν να δώσουν μια συγκροτημένη θεωρητική απάντηση. Μια τέτοια απάντηση επιχειρεί η «θέση για το διττό κράτος» ή για τη «διττή πολιτική», όπως μεταφράζει ο συγγραφέας

τον όρο «dual-politics thesis», που διατυπώνεται κυρίως από τους Cawson και Saunders. Η θέση αυτή αποπειράται να χρησιμοποιήσει θεωρίες που έχουν συγκροτηθεί σε διαφορετικά επίπεδα αφαίρεσης, με τη φιλοδοξία διατύπωσης μιας ολοκληρωμένης θεωρίας (σαφώς, πιο ολοκληρωμένης από εκείνες των Cockburn, Dear και Clark) για το τοπικό κράτος. «Στο πλαίσιο αυτό έχει υποστηριχθεί πως οι εργαλειακές θεωρίες του κράτους είναι οι πλέον κατάλληλες για την ανάλυση των κεντρικών κρατικών πολιτικών και των σχέσεων που τις συνδέουν με τα βασικά καπιταλιστικά συμφέροντα. Αντιθέτως, οι πλουραλιστικές προσεγγίσεις παρέχουν αναλυτικές κατηγορίες που είναι περισσότερο πρόσφορες για την κατανόηση των τοπικών πολιτικών και της επιρροής που ασκούν σ'αυτές οι διάφορες ομάδες πίεσης» (σελ. 69). Στο πλαίσιο της ίδιας αντίληψης για την πολυσχιδία και τον 'πλουραλιστικό' χαρακτήρα των κρατικών πολιτικών, ιδιαίτερα όπως αυτές εκφέρονται σε διαφορετικά χωρικά επίπεδα, αναλύονται και οι θεωρητικές προσεγγίσεις των O'Connor και Offe. Η κριτική συγκεφαλαίωση του συγγραφέα στη θέση περί «διττής πολιτικής» (σελ. 97 κ.ε.) επισημαίνει, ορθώς, τη συγγενειά της με βεμπεριανές αντιλήψεις περί κοινωνίας, καθώς διαφορετικά χωρικά επίπεδα φαίνονται να επιβάλλουν στο θεωρητικό λόγο την 'ιδιονομοτέλειά' τους, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη τόσο η διηλεκτική αναπαραγωγική δραστηριότητα του κράτους, που συνέχει τα διάφορα χωροχρονικά επίπεδα, όσο και η δεσμευτικότητα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, ο οποίος σαφώς σχηματίζει και τις χωρικές κατατάξεις των παραγωγικών (άρα και καταναλωτικών) φορέων. Σε τέτοιου είδους επιχειρηματολογικά κατασκευάσματα λανθάνει η ελπίδα ότι η συρραφή περιγραφών

διαφορετικών πλευρών της πραγματικότητας θα μπορέσει δυνητικά να ισοσταθμίσει την ενίοτε ρητή άρνηση συγκρότησης μιας μακροθεωρίας. Το αποτέλεσμα είναι ότι, τις περισσότερες φορές, η διάρκεια του βίου τους είναι αντιστρόφως ανάλογη της πολυσχιδίας τους. Έτσι, η κριτική ανακατασκευή της «διττής πολιτικής» οδηγεί στο συμπέρασμα ότι «κατά βάση αυτό που προσπαθεί να κάνει η διττή θέση συνίσταται στην αφαίρεση των θεωρητικών υποδειγμάτων από τ'αξιακά πλαίσια στα οποία έχουν δεσμευτεί, πράγμα όμως που οδηγεί σ'έναν θεωρητικό φетиχισμό που αρνείται τόσο τα κοινωνικά περιεχόμενα όσο και τις επιστημονικές δεσμεύσεις αυτών των θεωριών» (σελ. 106).

Με τις αναλύσεις των θεωριών περί τοπικού κράτους ο Γεωργαντάς έχει προετοιμάσει το έδαφος για την ανακατασκευή στο δεύτερο μέρος μιας, από θεωρητική άποψη, πιο ενδιαφέρουσας και προκλητικής επιχειρηματολογίας, που αφορά την «τοπικότητα» (locality). Η θετική χροιά της σύγκρισης ενισχύεται εδώ από τις αρχικές παραθέσεις του δεύτερου μέρους, οι οποίες μαρτυρούν και τη διεξοδική ενασχόληση με το ζήτημα από πλευράς συγγραφέα: ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται εξ αρχής ότι πρόκειται για αναζήτηση που τον έχει επί μακρόν απασχολήσει, όχι μόνον ως επιστημονικό αντικείμενο, όταν φερ'επιείν επισημαίνεται ότι: «ο χώρος επανέμφανίζεται διεκδικώντας ερμηνευτική αξία και βαρύτητα ανάλογη με τη συμβολή του στη συνολική διαμόρφωση αυτού που θα μπορούσαμε να ορίσουμε ως *οικολογία της σύγχρονης γνώσης και συνειδήσης*» (σελ. 122, *έμφαση στο πρωτότυπο*). Η συζήτηση περί τοπικότητας ξεκινά με την απαίτηση, όχι μόνον να ορίσει αναστοχαστικά τις χωρικές διαστάσεις των κοινωνικών συμβεβηκότων όπως

και τις κοινωνικές συνιστώσες του χωρικού δεδομένου, αλλά επιπλέον να εκφράσει το γνωσιολογικό επιχείρημα, ότι οι δομές του χώρου δεν ορίζουν απλώς την εντός τους διενεργούμενη δραστηριότητα αλλά και τους τρόπους πρόσληψής της. Έτσι, η τοπικότητα, μετέχουσα τόσο του αντικειμένου όσο και του τρόπου γνώσης του, λαμβάνει διαστάσεις ερμηνευτικού εφελθρίου, όπως για παράδειγμα στον Cooke, ο οποίος εδραιώνει στην τοπικότητα την αντίληψή του περί διαφορικότητας. Αντιστοίχως, ο Urry θα προβεί σε διεξοδική εννοιολογική τριχοτόμηση της τοπικότητας, με την ελπίδα να συλλάβει, έστω ταξινομικά, τις δυνητικές διαστάσεις των φαινομένων, όπως αυτά εκδηλώνονται σε συγκεκριμένο χωρικό (τοπικό) πλαίσιο. Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι προσεγγίσεις της Platt, με τον μεθοδολογικό της προβληματισμό, και του Warde, ο οποίος τονίζει τη σχέση πλαισίωσης και αναφορικότητας (δηλαδή επισημαίνει το *σχεσιακό πλαίσιο*) της χωρικής/τοπικής συγκρότησης. Παρεμπιπτόντως, ας επιτραπεί εδώ η παρατήρηση πως η «τοπικότητα» είναι όπως το «εμπόρευμα» στον Marx, δεν υπάρχει ποτέ στον ενικό, υπάρχουν πάντα τοπικότητες, ενδεχομένως δε, *μία* και αφηρημένη χωρικότητα, η οποία όμως, αναγκαστικά, βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με την αξιακή συγκρότηση του αντικειμένου (τρόπον τινά, ως 'βασιλική οδός' που οδηγεί στον συστατικό πυρήνα ή ως 'μήτρα' που το αναπαράγει). Από εδώ, όμως, όπως ορθώς επισημαίνει σε διάφορα σημεία ο συγγραφέας, ξεκινά και το επιστημονικό πρόβλημα, διότι το ζήτημα της οποίας χωρικότητας στις κοινωνικές επιστήμες θα πρέπει να λάβει σαφώς υπόψη τους πραξεολογικούς όρους, οι οποίοι θέτουν και τα όρια του χώρου. Είναι αναγκαία δηλαδή μια δεσμευτική μακροθεωρία της κοινωνικής

πρακτικής, η οποία, διόλου συμπτωματικά, αναφέρεται στην πολιτική επιστήμη και στον εννοιολογικό της εξοπλισμό. Ο αναγνώστης θα μπορούσε εδώ να πειραματιστεί με τον περίφημο «δημόσιο χώρο», ερμηνευόμενο ως συνάθροισμα ή συνισταμένη τοπικότητων, και να αναζητήσει τις επιπτώσεις αυτής της 'διαφορικής' συγκρότησης στην αξιακή έκφραση που υποτίθεται ότι ο χώρος αυτός επιτελεί.

Εντούτοις, αυτό που γίνεται σαφές κατά την παράθεση και διεξοδική ανάλυση της επιχειρηματολογίας από τον συγγραφέα, είναι ότι η συζήτηση για την τοπικότητα ξεκίνησε με φιλοδοξίες και στόχους που υπερέβαιναν κατά πολύ τις γνωστικές της προϋποθέσεις. Στο βιβλίο αναδεικνύονται μεθοδικά οι αντινομίες που προκύπτουν εντός του θεωρητικού λόγου, όταν αυτός αποπειράται να συλλάβει την εμπειρική (χωρική) πολυσιχιδία χωρίς ρητή αναφορά (και δέσμευση) σε μια μακροθεωρία του κοινωνικού πράττειν. Τονίζεται ρητά: «Μεγάλο μέρος των προβλημάτων που ενσκήπτουν με την έννοια της τοπικότητας, δεν αντανakλούν τίποτε άλλο παρά τα χρονίζοντα προβλήματα και τις εκκρεμότητες που έχει συσσωρεύσει η ανεπαρκής εννοιολόγηση των χωρικών διαφοροποιήσεων» (σελ. 178). Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι η συζήτηση περί τοπικότητας, ακολουθώντας 'πτωτική τάση', κατέληξε σε απλή πραγμάτευση εμπειρικών δεδομένων, διαχωρίζοντας έτσι δύο κατευθύνσεις αναζήτησης: α) την άποψη ότι η τοπικότητα χρήζει εμπειρικής (και άρα) επιμερισμένης επιβεβαίωσης, και β) ότι η τοπικότητα δύναται αφ'εαυτής να θέτει τους όρους της εννοιολογικής της συνοχής (οντολογία του χώρου). Έτσι, ενώ η επιμερισμένη εμπειρική διαπίστωση της τοπικότητας αποχωρεί από το πεδίο του θεωρητικού καθορισμού, αναμένοντας το 'νυμφίο' της γενίκευσης των εμπειρικών

δεδομένων, η χωροντολογική προσέγγιση υφίσταται διεξοδική κριτική ανάλυση από τον συγγραφέα, ο οποίος επισημαίνει ότι η θεωρία της τοπικότητας αφαιρέσε από το πολιτικό στοιχείο, το οποίο όμως είναι το κατ'εξοχήν συστατικό και υπερβατικό στοιχείο των εκάστοτε ορίων. «Γιατί μπορεί ν'ακούγεται παράδοξο», επισημαίνεται στην κατακλείδα, «αλλά ο δύσκολος τρόπος για να προσθέσει κανείς το χώρο σε μια θεωρητική κατασκευή είναι εκείνος που γίνεται με τρόπο τέτοιο που κλονώντας το ν' αφαιρεί πράγματα και συνεπώς ν'απλουστεύει τα σχήματα ερμηνείας» (σελ. 198).

Ενώ λοιπόν, σύμφωνα με τα παραπάνω, ο ειδικός στα θέματα τοπικής πολιτικής θα πρέπει οπωσδήποτε να μελετήσει το βιβλίο του Γεωργαντά, το ερώτημα που προκύπτει εδώ, όπως και σε κάθε ενδιαφέρον επιστημονικό έργο, είναι εάν και γιατί θα πρέπει να ασχοληθεί μαζί του και ο μη ειδικός, πλην όμως, πεπαιδευμένος αναγνώστης. Η απάντηση θα μπορούσε εν πρώτοις να είναι απλή: διότι δεν υπάρχει προσφάτως άλλο βιβλίο που να ωθεί προς κριτική πραγμάτευση του 'αυτονόητου' δεδομένου του χώρου (πόσο μάλλον, σε μια χώρα που διαθέτει και υπουργείο «αποκέντρωσης»). Επίσης, όμως, το κίνητρο θα μπορούσε να διατυπωθεί αντιστρόφως: να ελεγχθεί δηλαδή, με αφορμή και αφετηρία το βιβλίο, η χωρική συνισταμένη στο κλασικό κοινωνικοθεωρητικό επιχείρημα. Αυτό που είναι ενδιαφέρον στη συνολική ανακατασκευή της (αγγλοσαξονικής) συζήτησης περί χώρου, είναι ότι διενεργούνται απόπειρες σύλληψης και συγκρότησης του αντικειμένου, που επαναλαμβάνουν αντίστοιχες μεθοδολογικές προσεγγίσεις του 19ου αιώνα, του αιώνα που κατ'εξοχήν ταλαιπωρήθηκε στο ζήτημα της κριτικής και της μεθόδου. Ενώ ο 18ος αιώνας είναι εκείνος που

εισαγάγει το ζήτημα της ιστορίας και της κριτικής της κατανόησης, δηλαδή της ανθρώπινης παραγωγής του χρόνου, μέσω του αυστηρού, 'δικαστικού' αιτήματος του Διαφωτισμού για την συγκρουσιακή πορεία της ελευθερίας και της υποδούλωσης, ο 19ος θα βρεθεί αντιμέτωπος με το οδυνηρό ζήτημα οριοθέτησης του χώρου: της αγοράς, του κράτους, της δημόσιας νομοθεσίας, της εργασίας, της πόλης, της υπαίθρου, της ατομικής και συλλογικής 'ψυχής', των διεθνών σχέσεων και – με την εμφάνιση του ιμπεριαλισμού – των σφαιρών επιρροής, οξύμωρος και καταστρεπτικός απότοκος των οποίων θα καταστεί ο περίφημος «ζωτικός χώρος» του 20ού αιώνα. Οι αναζητήσεις αυτές διαπερνούν με έντονο και emphaticό τρόπο τις μεθοδολογικές αναζητήσεις των κοινωνικών επιστημών κατά την αντίστοιχη περίοδο. Η συγκρότηση του νεωτερικού χώρου (ιδιαίτερα ως επικράτεια των εθνικών κρατών), η συγκρότηση της θεωρίας και η μεθοδολογική αυτοκατανόηση βαίνουν λοιπόν παράλληλες και πολυσχιδώς αλληλοεπηρεαζόμενες. Το δεδομένο αυτό αποτελεί κοινή γνώση για τη διανόηση του 19ου αιώνα, την οποία εξέφρασε γλαφυρά, μεταξύ άλλων, ο ιστορικός Otto Hintze το 1897 μιλώντας για την μέθοδο της ιστορίας: «Αυτό που επιδιώκουμε – μιλώντας με γεωγραφικούς όρους – δεν είναι απλώς να γνωρίσουμε τις αναδύόμενες οροσειρές και τις κορυφές, αλλά και τις ρίζες των βουνών, όχι μόνον τα ύψη και τα βόθρα της επιφάνειας, αλλά και όλη την ηπειρωτική μάζα» (Otto Hintze, *Soziologie und Geschichte. Gesammelte Abhandlungen zur Soziologie, Politik und Theorie der Geschichte*. Επιμ. Gerhard Oestreich, 2η επαυξημένη έκδοση, Γκαϊτινγκεν 1964, σελ. 321).

Έτσι, οι παραθέσεις του Γεωργαντά αναδεικνύουν δύο, τουλάχιστον, 'κρυφές' διαστάσεις της αντίστοιχης

συζήτησης: αφ' ενός την επανακύπτουσα αντιπαράθεση μεταξύ της πάλαι ποτέ «νομοθετικής» (σήμερα θα λέγαμε μακροθεωρητικής) και της «ιδιογραφικής» παρατήρησης, εκ των οποίων η δεύτερη εμφανίζεται εδώ ως καινοτόμος τονίζοντας το στοιχείο της τοπικότητας ως βάση διαφοράς του κοινωνικού πράττειν (ήδη εδώ αυτό που ο Hegel θα ονόμαζε «κακή αφαίρεση»): αφ' ετέρου, την ιστορική ένδειξη του κοινωνικοεπιστημονικού επιχειρήματος του 20ού αιώνα, η οποία φαίνεται ακριβώς από το γεγονός επανάληψης της εν λόγω αντιπαράθεσης ως κάτι νέου και καινοφανούς. Είναι, για παράδειγμα, ενδεικτικές οι παρατηρήσεις της Platt για την μεθοδολογική εμβέλεια χρήσης της τοπικότητας (σελ. 163 κ.ε.), οι οποίες κατ' ουσίαν αναπαράγουν, σε 'στενό χώρο', τα ζητήματα λυσιτέλειας και εμβέλειας της επαγωγικής μεθόδου και της αντίστοιχης νομιμοποίησης που αντιστοιχεί στη συγκρότηση του αντικειμένου· μια συζήτηση που απασχόλησε το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, ιδιαίτερα μέσω των παραθέσεων του John Stuart Mill, και χωρίζοντας για αρκετό διάστημα τη γερμανόφωνη διανόηση σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Ο αναγνώστης δύναται έτσι να αναστοχαστεί επί των όρων απώλειας του θεωρητικού χώρου, η οποία συνδυάζεται και με την ανεδαφική απαίτηση της 'αξιολογικής ουδετερότητας'. Το ζήτημα της χωρικής συγκρότησης του κοινωνικού πράττειν, άρα και της χωρικής αναπαραγωγής των κοινωνικών αντιφάσεων που διακατέχουν τη διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής, απασχολεί και τον Marx στην κριτική του παράθεση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, η οποία μπορεί σαφέστατα να αναγνωσθεί και ως μέρος μιας θεωρίας χωρικής συγκρότησης: «Η κατανάλωση της εργασιακής δύναμης, όπως η

κατανάλωση κάθε άλλου εμπορεύματος, πραγματοποιείται εκτός της αγοράς και της σφαίρας κυκλοφορίας. Εγκαταλείπουμε λοιπόν, μαζί με τον χρηματοκάτοχο και τον κάτοχο της εργασιακής δύναμης, αυτή τη θορυβώδη σφαίρα, που εδράζει στην επιφάνεια και είναι ανοικτή σε όλα τα μάτια, για να τους ακολουθήσουμε στον κρυφό τόπο της παραγωγής, στο κατώφλι του οποίου στέκει: *No admittance except on business*» (Karl Marx, *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. (MEW) Βερολίνο 1987, 1ος τόμος, σελ. 189, έμφαση δική μου). Το Τοπικό κράτος και τοπικότητα προσφέρει αρκετές 'λαβές' ενασχόλησης με το ζήτημα της αναγκαιότητας και όχι απλώς περιγραφής ή τυπολογίας της χωρικής/τοπικής διάκρισης, διασφαλίζοντας έτσι τις προϋποθέσεις για την επιστημονική του εξήγηση. Με τον τρόπο αυτόν, ο συγγραφέας αποκαλύπτει ένα νέο τόπο έρευνας στον αναγνώστη, και ταυτόχρονα τον προμηθεύει με ένα νέο δικαίωμα: την προσδοκία νέας εργασίας από πλευράς του σ' αυτό το 'ευρύ πεδίο'.

Κοινωνικός και οικονομικός Άτλας της Ελλάδας - Οι πόλεις (2000), Επιμέλεια
 Θωμάς Μαλούτας, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών-ECOLE FRANCAISE D' ATHENES,
 Βόλος

Παύλος Μ. ΔΕΛΛΑΔΕΤΣΙΜΑΣ

Ο «Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας - Οι Πόλεις» αποτελεί μία νέα μεγάλη συμβολή στις σπουδές και στη μελέτη της Γεωγραφίας στην Ελλάδα, που τα τελευταία χρόνια έχουν γνωρίσει μεγάλη ανάπτυξη. Η ανάπτυξη αυτή σηματοδοτείται από την ίδρυση δύο πανεπιστημιακών τμημάτων, την παραγωγή σωρείας εκδόσεων γεωγραφικού και χαρτογραφικού περιεχομένου και την ίδρυση νέων σχετικών με το αντικείμενο φορέων (π.χ. της Εθνικής Χαρτογραφικής Επιστημονικής Εταιρίας της Ελλάδας (1994), της Εθνικής Χαρτοθήκης (1998), του Οργανισμού για θέματα Χαρτών και Χαρτογραφικής Κληρονομιάς κα). Επίσης, θα μπορούσε να γίνει και αναφορά σε δύο πρόσφατα εγχειρήματα τον Ιστορικό-Αρχαιολογικό

Άτλαντα του Αιγαίου και το Γεωλογικό Άτλαντα του Αιγαίου που εκδόθηκαν από το Υπουργείο Αιγαίου.

Οι απόπειρες δημιουργίας «ατλάντων» κατά τη μεταπολεμική περίοδο είναι ιδιαίτερα περιορισμένες και ετερόκλητες ως προς του στόχους και το περιεχόμενό τους. Μία πρώτη πολύ σημαντική προσπάθεια αποτέλεσε για παράδειγμα ο άτλαντας της ομάδας Δοξιάδη για τις καταστροφές του πολέμου και την ανοικοδόμηση της χώρας, στα πλαίσια των εκδόσεων του τότε Υφυπουργείου Ανοικοδόμησης (ένα έργο που θα άξιζε σαφώς μεγαλύτερης προσοχής, με καινοτόμες για την εποχή του χαρτογραφικές και γραφικές απεικονίσεις), ακολούθησε η έκδοση του Κοινωνικού

και Οικονομικού Άτλαντα της Ελλάδας (1964) -του αποκαλούμενο «Άτλαντα του Kayser»- και η εν συνεχεία έκδοση με τους ίδιους βασικούς συντελεστές (το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και Γάλλους ειδικούς, την ΕΣΥΕ και ομάδα Αμερικάνων εμπειρογνομόνων). Έκτοτε δεν καταγράφεται τίποτα το σημαντικό, εκτός από αποσπασματικές προσπάθειες στα πλαίσια Εθνικών Αναπτυξιακών Προγραμμάτων που περιείχαν και κάποια αξιολογη χαρτογραφική διάσταση. Κατά συνέπεια, ο «Κοινωνικός και Οικονομικός Άτλας της Ελλάδας - Οι Πόλεις» αποτελεί ένα επιστέγασμα του γενικότερου θετικού κλίματος και επαναφέρει στα επιστημονικά δρώμενα της χώρας μας μία έννοια: του Άτλαντα που είχε παραμείνει περίπου ανενεργή από τη δεκαετία του 1960 μέχρι τις μέρες μας.

Η όλη δομή του πρώτου τόμου (μέρος ενός τρίτομου έργου), που έχουμε στα χέρια μας, καλλιεργεί την δυνατότητα για συστηματική χρήση του από διάφορους επιστημονικούς χώρους, αλλά και από και το ευρύ κοινό. Το κυριότερο δε, ο άτλαντας αποσκοπεί να καλύψει τόσο εκπαιδευτικούς όσο και ερευνητικούς σκοπούς. Γι αυτό το λόγο και κάθε θεματική ενότητα συνοδεύεται και από ένα ερμηνευτικό κείμενο, που εκτός από τις αναλυτικές κατευθύνσεις, εντοπίζει προβλήματα και σκιαγραφεί προεκτάσεις που αναδεικνύονται σε επίπεδο έρευνας και πολιτικής. Ο τόμος, επικεντρώνεται στην Αθήνα και στις σημαντικότερες ελληνικές πόλεις, που προσεγγίζονται με βάση πέντε βασικούς θεματικούς άξονες: α. Αστικοποίηση και Ανάπτυξη του Αστικού δικτύου, β. Χρήσεις γης και το δομημένο περιβάλλον πόλεων, γ. Οι οικονομικές, κοινωνικές και δημογραφικές διαστάσεις, δ. Ο κοινωνικός εξοπλισμός και οι υποδομές των πόλεων, ε. Εκλογική συμπεριφορά.

Πιο συγκεκριμένα, το κρίσιμο στοιχείο που αναδεικνύεται από την ανάγνωση του πρώτου θεματικού άξονα του άτλαντα –με ιδιαίτερη βαρύτητα ως προς την εκπαιδευτική του σημασία- είναι η προσέγγιση της τρέχουσας φάσης της αστικοποίησης στην Ελλάδα. Φάση, που σηματοδοτεί πάνω από όλα μία νέα σχέση μεταξύ του αστικού και του αγροτικού χώρου η οποία και αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά της από όλες τις προηγούμενες φάσεις. Πολύ ενδεικτικό στην κατεύθυνση αυτή είναι το υποκεφάλαιο «αστικοποίηση και κενές κατοικίες». Ο δεύτερος και κυρίως ο τρίτος θεματικός άξονας έχουν μία σπάνια αυτοτελή αξία και αποτελούν πεδίο αναφοράς και για την ανάπτυξη άλλων συναφών προσεγγίσεων οικισμών και πόλεων της χώρας. Με τον τέταρτο θεματικό άξονα επιχειρείται η ανάδειξη της χωρικής και κοινωνικής κατανομής του κοινωνικού εξοπλισμού και των υποδομών. (η εκπαίδευση, η υγεία, η κοινωνική πρόνοια, η ψυχαγωγία και τα μεγάλα έργα).

Ως δική μας συμβολή για μία καλύτερη δυνατή ανάγνωση και χρήση του τόσο σημαντικού αυτού έργου, θεωρούμε αναγκαίο να κάνουμε μερικές επισημάνσεις. Πρώτον, εντύπωσή μας είναι ότι απουσιάζει μία αναλυτικότερη τεχνική περιγραφή των βάσεων δεδομένων και των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών που υιοθετήθηκαν. Μία τέτοια περιγραφή -που θα καταδείκνυε υπολογιστικά και χαρτογραφικά προβλήματα τρόπους αντιμετώπισης, ειδικές επεξεργασίες κα- θα λειτουργούσε και ως διάυλος επικοινωνίας με άλλα ανάλογα εγχειρήματα και ως εν δυνάμει συνθήκη τροφοδότησης του άτλαντα με νέα στοιχεία. Στην ίδια λογική στοιχεία από τη βάση δεδομένων του άτλαντα θα μπορούσαν να εξαχθούν σε CDROM και επομένως να επιτρέψουν μία πιο ευέλικτη

προσπέλαση και ανάγνωση του έργου (π.χ. διαφορετικές κλίμακες του χαρτογραφικών υπόβαθρων, διαφορετικές θεματικές ενότητες κοκ). Ακόμα περισσότερο αξίζει να εξετασθεί και η δυνατότητα διάθεσης στοιχείων του άτλαντα μέσω Web ώστε να γίνουν προσπελάσιμα από οπουδήποτε. Δεύτερον, στο θεματικό άξονα: «αστικοποίηση και ανάπτυξη του αστικού δικτύου», θα ήταν πολύ χρήσιμος -σε μία δεύτερη ίσως έκδοση- ο συσχετισμός της αστικοποίησης με τις νέες τάσεις που διέπουν τον δευτερογενή και τριτογενή τομέα (π.χ. οι τάσεις συγκέντρωσης κλάδων υψηλής τεχνολογίας του δευτερογενούς η/ και παραγωγικών υπηρεσιών του τριτογενούς). Τρίτον, στον θεματικό άξονα: «Ο κοινωνικός εξοπλισμός και οι υποδομές των πόλεων» θα ήταν ίσως ακόμα περισσότερο χρήσιμη μία συνολικότερη ανάλυση της κοινωνικής και τεχνικής υποδομής με τη χρήση για παράδειγμα δεικτών και να μην επικεντρώνεται η όλη προσέγγιση σε μεμονωμένα στοιχεία όπως τα «μεγάλα έργα», τα όποια έχουν και μία περατότητα ως προς τη διαχρονική τους σημασία. Ο πέμπτος δε άξονας (εκλογική συμπεριφορά) αν και πλήρης μεθοδολογικά και αναλυτικά παραμένει κατά κάποιον τρόπο ασύνδετος με όλους τους προηγούμενους. Τέλος, ως γενικό σχόλιο αναφορικά με προς το κυρίως αντικείμενο του παρόντος τόμου: τις πόλεις, προβάλλει η ανάγκη να συμπεριληφθούν και άλλες μικρότερες, εκτός τις πέντε βασικότερες που αναλύονται. Είναι ακριβώς αυτές οι μεσαίου μεγέθους πόλεις που έχουν πολύ λίγο μελετηθεί και για τις οποίες υπάρχει ένα μεγάλο έλλειμμα πληροφόρησης, το όποιο πρέπει να καλύψει ο άτλαντας.

Εν κατακλείδι, με δεδομένη την αδύναμη γεωγραφική παράδοση στην Ελλάδα και τις εγγενείς δυσκολίες -ως τις προς την διαθέσιμες πηγές πληροφόρησης και τον ετερόκλητο χαρακτήρα των πηγών- ο «Κοινωνικός και Οικονομικός Ατлас της Ελλάδας - Οι Πόλεις» συνιστά ένα αξιοθαύμαστο εγχείρημα. Αποτελεί στην ουσία τη μοναδική συνολική χαρτογραφική-αναλυτική προσέγγιση της κοινωνίας και οικονομίας του αστικού χώρου Ελλάδας, καλύπτοντας ενός ευρύτατο φάσμα θεματικών ενοτήτων. Το έργο δε, έχει ήδη δώσει τα πρώτα θετικά αποτελέσματα της καταλυτικής του συνεισφοράς του στον εκπαιδευτικό τομέα, που όντως ήλθε να καλύψει ένα ουσιαστικό κενό κυρίως στη διδασκαλία της αστικής γεωγραφίας. Εκ των πραγμάτων εμείς, εκτός από το να αναδείξουμε τη σημασία του συγκεκριμένου έργου, περιμένουμε με πολύ ενδιαφέρον και την έκδοση του δεύτερου τόμου του άτλαντα.